

נָבֵל — starotestamentalny instrument muzyczny

נָבֵל — an Old Testament Musical Instrument

Hanna Walentyna Górska*

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Teologiczny

Abstrakt: W tekstach Biblii Hebrajskiej występuje wiele różnego rodzaju instrumentów muzycznych. Jednym z nich jest נָבֵל. Obecnie nie posiadamy żadnych znalezisk archeologicznych, które by pozwalały bez cienia wątpliwości dokonać identyfikacji znalezionej instrumentu z נָבֵל. Z tego względu teksty biblijne zdają się obecnie jedynym pewnym źródłem informacji na temat tego instrumentu. W badaniach nad nim można jednak bazować również na odkryciach archeologicznych czy tekstach dotyczących greckich nazw, użytych w miejsce נָבֵל w Septuagincie. Te źródła jednak nie dają pewności co do tego, że opisują ten sam instrument, o którym mowa jest w Biblii Hebrajskiej. Bazując na jednych i drugich źródłach, staram się zaprezentować, jak mógł wyglądać נָבֵל, z czego był zrobiony oraz kiedy i jak na nim grano.

Słowa kluczowe: נָבֵל, instrument muzyczny, Biblia Hebrajska, lutnia, cytra, harfa, lira

Abstract: There are many different kinds of musical instruments in the texts of the Hebrew Bible. One of these is the נָבֵל. Currently, we do not have, any archaeological finds that depict an instrument signed as נָבֵל. Therefore, the biblical texts seem to be the only reliable source of information about this particular instrument at present. In the study of this instrument, however, one can also rely on archaeological discoveries or texts concerning the Greek names used in place of נָבֵל in the Septuagint. These sources, however, do not make it certain that they describe the same instrument referred to in the Hebrew Bible. Based on both sources, we try to present what נָבֵל might have looked like, what it was made of, and when and how it was played.

Keywords: נָבֵל, musical instrument, Hebrew Bible, lute, zither, harp, lyre

---

* Hanna Walentyna Górska — doktorantka na Wydziale Teologicznym Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. Pracę magisterską na Wydziale Teologicznym o temacie: „Duch Boży w wybranych fragmentach Księgi Izajasza” obroniła w 2017 r. W 2019 r. obroniła licencjat kościelny pod tym samym tytułem; e-mail hanna.gorska@op.pl. ORCID: 0000-0001-5812-950X.

Wśród starotestamentalnych instrumentów muzycznych przeważają aerofony, czyli takie, w których źródłem dźwięku jest drgający słup powietrza; wysokość dźwięku z nich wydobywanego zależy od długości tego słupa w przewodzie instrumentu, natomiast barwa brzmienia od kształtu i materiału, z jakiego został on zbudowany. Takiego rodzaju instrumentami w Biblii Hebrajskiej są np. עֲוִיגָב, חֲצֻצְרָה, שׁוֹפָר. Inną grupę stanowią instrumenty strunowe takie jak: נָבֶל i כַּנּוֹר. Natomiast z instrumentów membranowych w Biblii Hebrajskiej występuje tylko תָּר, którym posługiwały się wyłącznie kobiety¹. W pracy skupię się tylko na jednym spośród wyżej wymienionych instrumentów, a mianowicie na נָבֶל.

Instrument określany terminem נָבֶל w Biblii Hebrajskiej występuje 27 razy:

Nazwa Księgi	Liczba wystąpień	Wersety
1 Księga Samuela	1	10,5
2 Księga Samuela	1	6,5
1 Księga Królewska	1	10,12
1 Księga Kronik	7	13,8; 15,16.20.28; 16,5; 25,1.6
2 Księga Kronik	4	5,12; 9,11; 20,28; 29,25
Księga Nehemiasza	1	12,27
Księga Psalmów	8	33,2; 57,9; 71,22; 81,3; 92,4; 108,3; 144,9; 150,3
Księga Izajasza	2	5,12; 14,11
Księga Amosa	2	5,23; 6,5

Hebrajski termin נָבֶל używany jest w kilku znaczeniach: „dzban”, „harfa”, „bukłak”². Pierwotne znaczenie tego terminu dotyczyło pewnego rodzaju worka, który napełniano wodą, oliwą, winem, czasami również mąką albo zbożem. Przedstawiany tu instrument swoją nazwę najprawdopodobniej wziął od tego, że kształt jego pudła rezonansowego był zbliżony do tego rodzaju pojemnika. Przypuszcza się, że נָבֶל wyglądem przypominał כַּנּוֹר, ale miał bardziej bukłakowaty kształt³.

1. Odkrycia archeologiczne mogące dotyczyć נָבֶל

Jeśli przyjmiemy przedstawione powyżej cechy נָבֶל jako prawdziwe, wówczas odpowiadałby on instrumentowi, który widnieje na dawnych monetach z Jerozo-

¹ B. Szczepanowicz, *Muzyka i taniec w Biblii*, Kraków 2016, s. 99.

² Nazwę tę należy przyjąć jedynie umownie, ponieważ, jak wykażę w dalszej części pracy, jej polski odpowiednik nie jest pewny. Trudno określić, jaki znany nam instrument byłby najbardziej zbliżony do określanego tym hebrajskim terminem.

³ J.A. Smith, *Music in Ancient Judaism and Early Christianity*, Farnham 2011, s. 39.

limy⁴ pochodzących z czasów Bar Kochby. Znajdują się na nich bowiem przedstawienia różnego rodzaju lir. Pierwsza z nich jest duża, a jej korpus mógł być pierwotnie skórzanym workiem. Druga jest drobniejsza i dłuższa. Niektórzy przyjmują, że pierwsza z nich to נָקֶל, na co wskazywałby workowaty kształt przypisywany temu instrumentowi, wywodzący się z tego samego rdzenia co słowo „bukłak”. Druga z lir miałyby być natomiast instrumentem, który Biblia Hebrajska określa terminem פְּנֹר. Nie ma jednakże pewności, czy takie wnioski są prawidłowe; na monetach nie widnieje napis zawierający nazwę któregośkolwiek z tych instrumentów, co sprawia, że podane powyżej identyfikacje są jedynie hipotezą⁵. Wygląd נָקֶל próbuje się również ustalić na podstawie innych znalezisk archeologicznych, jednak można je nierzadko interpretować zarówno w odniesieniu do נָקֶל, jak i פְּנֹר. Jednym z tego typu odkryć, pozwalających określić, czym były te instrumenty, miałyby być gliniane tablice sumeryjskie z Uruk datowane na ok. 3000 r. przed Chr. Zawierają one piktograficzny znak przedstawiający sumeryjską harfę w kształcie czółna. Natomiast uważa się, że najwcześniejszy rysunek tego instrumentu został znaleziony na pieczęci z Czogha Misz (czyli dzisiejszych terenów Iranu) i datowany jest na ok. 3200 r. przed Chr. Taką harfę razem z innymi instrumentami (lirami, kompletem piszczałek) znaleziono w Ur, czyli ojczyźnie Abrahama, w grobowcu królowej Pu-Abi i jej dworu, który datowany jest na ok. 2650 r. przed Chr.⁶ Jednakże na żadnym z tych znalezisk archeologicznych nie odkryto podpisu נָקֶל czy פְּנֹר. Podobnych wykopalisk, podawanych przez badaczy jako sugerujące, że נָקֶל czy פְּנֹר były lirą lub harfą, jest wiele. Jednak żadne z nich nie zawierają napisów pozwalających jednoznacznie powiązać te instrumenty z tymi, o których piszą autorzy natchnieni w Biblii. Dodatkowo trzeba wziąć pod uwagę rozpiętość czasową fragmentów biblijnych i ich redakcji, mogło więc w tym czasie dochodzić do ewolucji נָקֶל, np. zmiany liczby strun czy kształtu całego instrumentu. Przykładem takiej ewolucji instrumentu jest lutnia, która w XV w. posiadała 5 lub 6 strun natomiast w XVII w. miała ich już od 10 do 14⁷, co znacznie zmieniało jej wygląd oraz dźwięki wydobywające się z tego instrumentu.

Według innej hipotezy נָקֶל mogło być małą harfą łukową, którą trzyma się podczas gry na ramieniu. Harfa uznawana jest za najstarszy instrument strunowy⁸. Za najdawniejszy typ tego instrumentu uważa się właśnie harfę łukową.

⁴ G. Pawłowski, *Od ,ψάλτης‘ do ,פְּנֹר‘? Od ,pslates‘ do ‘psalta‘? Dowody empiryczne pracy poznawczej tłumacza — sprawcy polskich leksemów*, „Lingwistyka Stosowana” 21 (2017) 1, s. 106; *Wielki Słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. wyd. oryg. J.J. Stamm, L. Koehler, W. Baumgartner, red. wyd. pol. P. Dec, t. 1, Warszawa 2008, s. 625.

⁵ J. Montagu, *Instrumenty muzyczne Biblii*, tłum. G. Kubies, Kraków 2006, s. 60–61.

⁶ *Encyklopedia Biblijna*, red. wyd. oryg. P.J. Achtemeier, red. wyd. pol. W. Chrostowski, tłum. M. Pachciarek, Warszawa 2004, s. 782.

⁷ J. Montagu, *Instrumenty...*, s. 61.

⁸ B. Szczepanowicz, *Muzyka...*, s. 117.

Miała kształt łuku, którego częścią był rezonator. Na taką konstrukcję napinano struny. Takie instrumenty od roku 3400 przed Chr. były używane przez Sumerów. Następnie ok. 2000 r. przed Chr. zostały na terenach Mezopotamii zastąpione przez harfę kątową, w której ramię było dołączone do rezonatora pod kątem prostym, a następnie pod kątem ostrym⁹. Jednak nie ma żadnych dowodów poświadczających używanie takiej harfy przez Izraelitów. Obecnie częściej uważa się, że tak jak כַּנּוֹר była to jakiegoś rodzaju lira.

2. Różne rodzaje tłumaczenia terminu נָבֵל w Septuagincie

W okresie hellenistyczno-rzymskim używano lir skrzyniowych, o kwadratowym kształcie, które w języku greckim nosiły nazwę ἡ κιθάρα, natomiast w języku łacińskim cithara. Były to instrumenty używane przez zawodowych muzyków¹⁰. W Septuagincie za pomocą terminu ἡ κιθάρα oddaje się jedynie raz hebrajski נָבֵל, natomiast często jest on używany do tłumaczenia innego podobnego instrumentu, czyli כַּנּוֹר:

Termin hebrajski	Księga	Liczba wystąpień	Werset
כַּנּוֹר	Rdz	1	31,27
	2 Krn	1	9,11
	Hi	2	21,12; 30,31
	Ps	10	33,2; 43,4; 57,9; 71,22; 92,4; 98,5 ² ; 108,3; 147,7; 150,3
	Iz	5	5,12; 16,11; 23,16; 24,8; 30,32
נָבֵל	Ps	1	81,3

Kolejnym terminem, który w Septuagincie używany jest zarówno do oddawania hebrajskiego נָבֵל, jak i כַּנּוֹר jest τό ψαλτήριον:

Termin hebrajski	Księga	Liczba wystąpień	Werset
כַּנּוֹר	Rdz	1	4,21
	Ps	3	49,5; 81,3; 149,3
	Ez	1	26,13

⁹ Tamże, s. 119.

¹⁰ Tamże, s. 122.

נבל	Ne	1	12,27
	Ps	6	33,2; 57,9; 92,4; 108,3; 144,9; 150,3
	Iz	1	5,12

Instrument określany przez Septuagintę jako τὸ ψαλτήριον prawdopodobnie był pionową harfą kątową, swoim kształtem przypominającą skórzany bukłak, co byłoby zgodne z etymologią hebrajskiego terminu נבל, który oznacza również bukłak np. na wino¹¹. Można więc przypuszczać, że celem przetłumaczenia נבל za pomocą τὸ ψαλτήριον było ukazanie budowy, a co za tym idzie również zasugerowanie dźwięku wydobywającego się z נבל, przez grecki termin znany czytelnikom Septuaginty. Z tego względu można przypuszczać, że próbowano oddać podobieństwa w budowie i dźwięku obu instrumentów.

Najczęściej stosowanym terminem, za pomocą którego Septuaginta oddaje hebrajski נבל, jest ἡνάβλα.

Księga	Liczba wystąpień	Wersety
1 Sm	1	10,5
2 Sm	1	6,5
1 Krl	8	10,12; 13,8; 15,16.20.28; 1,5; 25,1.6
2 Krl	4	5,12; 9,11; 20,28; 29,25

Tego typu tłumaczenie mogło być zastosowane na zasadzie podobieństwa brzmienia obu nazw. Według niektórych, jak na przykład M. Westa, była to pewnego rodzaju fenicka harfa lub lira, która miała dotrzeć do Grecji w IV w. przed Chr. Jest to czas zbyt późny, by mogła pojawić się w biblijnych przekazach Starego Testamentu, ale odpowiedni, by została użyta w Septuagincie. Jeśli założymy się jednak, że do Izraela dotarła dużo wcześniej, co jest możliwe ze względu na położenie Fenicji, to mogłaby być tym instrumentem, który Biblia Hebrajska określa jako נבל¹².

Jeśli przyjmiemy, że grecki termin ἡνάβλα i hebrajski נבל oznaczają ten sam instrument, wówczas możemy skorzystać z dokumentów greckich, z których dowiadujemy się, że נבל był instrumentem większym niż פנור oraz miał grubsze struny. Potwierdzałyby to relacje Józefa Flawiusza piszącego o tym, że na instrumencie tym grano za pomocą palców, co byłoby bardziej odpowiednie niż używanie plektronu w przypadku grubszych strun¹³. Jednak ze względu na to, że Septuaginta nie tłumaczy każdego hebrajskiego נבל jako ἡνάβλα, pojawia się duża wątpliwość, czy w takim razie można postawić znak równości między tymi

¹¹ C. Sachs, *The History of Musical Instruments*, New York 2006, s. 116.

¹² J. Montagu, *Instrumenty...*, s. 56–58.

¹³ Tamże, s. 60.

dwoma nazwami instrumentów. Tłumaczenie נָבֵל na różne sposoby sugerowałoby raczej, że twórcy Septuaginty mieli problem z dokładnym określeniem, czym był נָבֵל. Oprócz wyżej omówionych terminów autorzy Septuaginty na oddanie hebrajskiego נָבֵל stosują jeszcze τό ὄργανον (Am 5,23; 6,5), który użyty jest również w odniesieniu do כַּנּוֹר (Ps 137,2). Trzeba więc zaznaczyć, że autorzy Septuaginty zdawali się nie tylko nie wiedzieć, czym jest dokładnie נָבֵל, ale również nie odróżniali go od podobnego do niego instrumentu, jakim był כַּנּוֹר.

3. Próby ustalenia materiału, z jakiego był zrobiony instrument

Przypuszcza się, że pierwotnie omawiany instrument był wykonywany z suszonej tykwy, skórzanej torby albo odpowiednio spreparowanego pęcherza jakiegoś zwierzęcia, co sugerować miałyby pierwotne znaczenie terminu נָבֵל¹⁴. Żaden z tekstów biblijnych nie opisuje jednak, jak dokładnie wyglądał נָבֵל. Niemniej można spotkać się ze wzmiankami na temat rodzaju drewna, z jakiego był wykonywany ten instrument: „Z drewna sandałowego (עֵצֵי הַסַּלְמֹנִים) król zrobił chodnik dla świątyni Pańskiej i dla pałacu królewskiego oraz cytry (כַּנּוֹרֹת) i harfy (נְבָלִים) dla śpiewaków” (1 Krl 10,12; por. 2 Krn 9,11). Widzimy więc, że przynajmniej na pewnym etapie instrument ten wytwarzany był z drewna. Jednakże określenie rodzaju drewna, które nazwane jest עֵצֵי הַסַּלְמֹנִים, nie jest proste. Słownik J. Stronga podaje, że jest to „drewno almug”, natomiast tłumaczenie znajdujące się w V wydaniu Biblii Tysiąclecia określa je jako „drewno sandałowe”¹⁵. Jeszcze inny rodzaj drewna, wzmiankowany w 1 Krl 10,12, podaje Barbara Szczepanowicz. Uważa ona, że jest to drewno pochodzące z *Santalum album*, czyli sandałowca białego. Ponadto można znaleźć również takie publikacje, które podają, że mogło być to drewno pochodzące z pterokarpusa sandałowego (*Pterocarpus santalinus*)¹⁶.

4. Instrumenty towarzyszące נָבֵל

Jak już wspominałam, w Biblii Hebrajskiej występuje również instrument, który uważany jest za blisko spokrewniony z נָבֵל, a mianowicie כַּנּוֹר. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na bardzo częste występowanie obu tych instrumentów w tym samym wersecie. Jedynie 4 razy mamy do czynienia z sytuacją, gdy נָבֵל występuje bez כַּנּוֹר (Ps 144,9; Iz 14,11; Am 5,23; 6,5)¹⁷ oraz 17 razy, gdy כַּנּוֹר wy-

¹⁴ J.A. Smith, *Music...*, s. 39.

¹⁵ *Wielki Słownik...*, t. 1, s. 56–57.

¹⁶ P.L. Crawford, *Drewno sandałowe* [w:] *Encyklopedia...*, s. 209.

¹⁷ Pominięty został tutaj fragment 1 Krn 15,20 ze względu na to, że כַּנּוֹר występuje w następnym wersecie.

stępuje bez נֶבֶל (Rdz 4,21; 31,27; 1 Sm 16,16.23; Hi 21,12; 30,31; Ps 43,4; 49,5; 98,5; 137,2; 147,7; 149,3; Iz 16,11; 23,16; 24,8; 30,32; Ez 26,13).

נֶבֶל nie jest jedynym instrumentem, który występuje w tekstach biblijnych obok נֶבֶל. Kolejnym pod względem liczby fragmentów biblijnych, w których towarzyszy נֶבֶל, jest מְצִלְתִּים. W V wydaniu Biblii Tysiąclecia tłumaczony jest jako „cymbały”, natomiast według słownika Stronga może być również przetłumaczony jako „brzęczący instrument”¹⁸. W takim zestawieniu נֶבֶל występuje 9 razy, z czego 8 razy są to fragmenty znajdujące się w Księgach Kronik (1 Krn 13,8; 15,16; 15,28; 16,5; 25,1.6; 2 Krn 5,12; 29,25; Ne 12,27). Na 13 fragmentów w których występuje מְצִלְתִּים, tylko w jednym (Ezd 3,10) nie występuje נֶבֶל, jeśli weźmiemy pod uwagę umiejscowienie w tym samym lub sąsiadującym wersecie. Może z tego wynikać, że instrument ten nie służył do samodzielnej gry, a ponadto wchodził w pewnego rodzaju zespół wraz z נֶבֶל.

Następnym instrumentem, który spotykamy jako towarzyszący נֶבֶל, jest תֶּף — „bębenek”, „tamburyn”¹⁹. Występuje on w Biblii Hebrajskiej 17 razy, z czego 6 razy w tym samym fragmencie co נֶבֶל (1 Sm 10,5; 2 Sm 6,5; 1 Krn 13,8; Ps 81,3; 150,3–4; Iz 5,12). תֶּף jest rodzajem bębna, który w Starym Testamencie bardzo często służył, wraz z innymi towarzyszącymi mu instrumentami, do przygrywania tancerzom i śpiewakom. Widzimy to na przykład w 1 Sm 18,6: „Gdy przybyli oni i wracał Dawid po zabicie Filistyna, kobiety ze wszystkich miast wyszły ze śpiewem i tańcami naprzeciw króla Saula, przy wtórze bębnów (תֶּפִים), okrzyków i cymbałów”.

Oprócz wyżej wymienionych instrumentów istnieją również inne, które w Biblii Hebrajskiej występują razem z נֶבֶל sporadycznie, zaledwie jeden lub dwa razy, są nimi: חֲלִיל — „flet”²⁰ (1 Sm 10,5; Iz 5,12); שׁוֹפָר — „róg”²¹ (Ps 81,3–4; 150,3); צֶלָּ — „brzęczące talerze”, „cymbały”²² (2 Sm 6,5; Ps 150,4–5); מִיעֲנָנִים — „grzechotka”, „instrument perkusyjny”²³ (2 Sm 6,5); עֹבֹב — „flet”²⁴ (Ps 150,3–4).

5. נֶבֶל עֶשׂוּר — jeden czy dwa instrumenty?

W Ps 144,9 znajduje się jedyne wystąpienie נֶבֶל jako solowego instrumentu bez towarzyszenia innych. Jednak jest on tam dookreślony jako נֶבֶל עֶשׂוּר. Z tego względu nie jest pewne, czy jest to ten sam instrument, co נֶבֶל. Kwestia ta staje się tym bardziej niejasna, gdy spojrzymy na Ps 92, gdzie נֶבֶל i עֶשׂוּר stano-

¹⁸ *Wielki Słownik...*, t. 1, s. 586.

¹⁹ *Wielki Słownik...*, t. 2, s. 690–691.

²⁰ Tamże, t. 1, s. 302.

²¹ Tamże, t. 2, s. 445–446.

²² Tamże, t. 2, s. 106–107.

²³ Tamże, t. 1, s. 567.

²⁴ Tamże, t. 1, s. 744.

wią dwa oddzielne instrumenty: רִשְׁעֵי־לַעַץ לְבַנְיָלָעַן רִשְׁעֵי־לַעַץ (Ps 92,4). Na suwa się tu pytanie, czy wymieniony w Ps 144,9 עֶשׂוּר נֶבֶל jest tożsamy z עֶשׂוּר. Na podstawie tych dwóch wersetów możemy więc postawić kilka hipotez: 1. נֶבֶל עֶשׂוּר, נֶבֶל, נֶבֶל עֶשׂוּר są trzema różnymi instrumentami, ale mogą mieć między sobą jakieś powiązania; 2. נֶבֶל עֶשׂוּר jest bardziej szczegółową nazwą נֶבֶל, jest jakimś konkretnego typu נֶבֶל; 3. עֶשׂוּר jest skróconą nazwą נֶבֶל עֶשׂוּר, który odróżnia się czymś od נֶבֶל; 4. נֶבֶל עֶשׂוּר, נֶבֶל, נֶבֶל עֶשׂוּר oznaczają ten sam instrument; 5. nazwy עֶשׂוּר נֶבֶל oraz możliwe, że również עֶשׂוּר, oznaczają instrumenty na innym poziomie ich ewolucji niż נֶבֶל. Zakłada się bowiem, że pierwotnie נֶבֶל liczył 10 strun. Natomiast z opisów Flawiusza, o ile uznamy, że występujący tam opis odnosi się do נֶבֶל, dowiadujemy się, że miał 12 strun²⁵. עֶשׂוּר wskazuje bowiem, że instrument, który jest określany za jego pomocą, liczył 10 strun²⁶.

Teksty Biblii Hebrajskiej dostarczają niewiele informacji na temat instrumentu muzycznego, jakim był נֶבֶל. Na podstawie Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej dowiadujemy się, że był on wykonywany z drewna nazywanego עֵצֵי הָאֶלְמָגִים, jednak nie ma pewności co do tego, z jakiego konkretnie drzewa był pozyskiwany ten surowiec. Najprawdopodobniej były to sandałowiec biały (*Santalum album*) lub pterokarpus sandałowy (*Pterocarpus santalinus*).

Pod względem swojego kształtu נֶבֶל prawdopodobnie przypominał jakiegoś rodzaju worek służący do przechowywania wina, jednakże nie jest znane żadne przedstawienie tego instrumentu, które mogłoby to potwierdzić lub bardziej uszczegółowić ten opis. Nie jest pewne również to, ile strun miał נֶבֶל. Możliwe, że z czasem liczba ta ulegała zmianie, przez co można było wyróżnić נֶבֶל עֶשׂוּר z 10 strunami oraz nowszy jego typ mający ich 12.

Ponadto Biblia Hebrajska wskazuje, że rzadko kiedy נֶבֶל był używany bez towarzyszenia innych instrumentów muzycznych. Jedyny bowiem fragment, gdzie zdaje się on użyty w sposób solowy, zawiera Ps 144,9, w którym został on dodatkowo określony jako רִשְׁעֵי לֶבָב. Z tego względu możliwe, że jedynie ten konkretny rodzaj נֶבֶל był instrumentem, którego używano solowo.

Bibliografia

Bible Works (wersja 10.0).

Biblia Hebraica Stuttgartensia, hrsg. v. K. Elliger, W. Rudolph, Stuttgart 1975.

Encyklopedia Biblijna, red. wyd. oryg. P.J. Achtemeier, red. wyd. pol. W. Chrostowski, tłum. M. Pachciarek, Warszawa 2004.

Montagu J., *Instrumenty muzyczne Biblii*, tłum. G. Kubies, Kraków 2006.

²⁵ J. Montagu, *Instrumenty...*, s. 61.

²⁶ J.A. Smith, *Music...*, s. 53; B. Szczebanowicz, *Muzyka...*, s. 123.

- Pawłowski G., *Od ,ψάλτης‘ do ,בַּנָּיִר‘? Od ,pslates‘ do ,psalta‘? Dowody empiryczne pracy poznawczej tłumacza — sprawcy polskich leksemów*, „Lingwistyka Stosowana” 21 (2017) 1, s. 95–114.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich, wyd. 5, Poznań 2000.
- Sachs C., *The History of Musical Instruments*, New York 2006.
- Smith J.S., *Music in Ancient Judaism and Early Christianity*, Farnham 2011.
- Szczepanowicz B., *Muzyka i taniec w Biblii*, Kraków 2016.
- Wielki Słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. wyd. oryg. J.J. Stamm, L. Koehler, W. Baumgartner, red. wyd. pol. P. Dec, t. 1–2, Warszawa 2008.